

ÆRØSKØBINGS GAMLE KIRKE

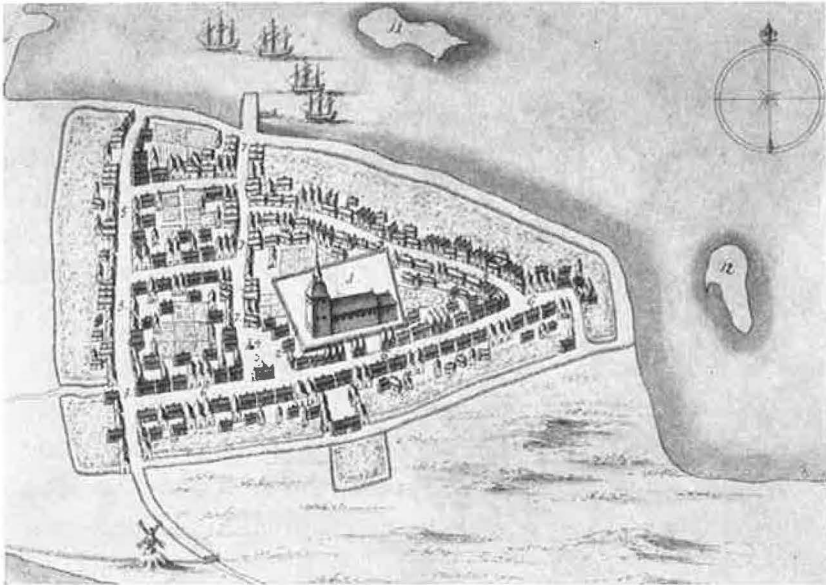
Af *Erik Kroman.*

Ærøskøbing kunde i 1958 fejre 200-Aaret for Indvielsen af den nuværende Kirke. Bygningen af Kirken havde staaet paa et Par Aar, og forinden var den tidligere Kirke nedrevet. Den havde ligget paa delvis samme Sted, hvor den nye Kirke rejstes, og ingen Materialier fra den gamle Kirke ses at have fundet Anvendelse ved Bygningen af den nye. Der er saaledes nutildags ingen synlige Spor af den gamle Kirkebygning.

Selv om den gamle Kirke har været daarligt bygget og der, næsten saa langt man kan følge den tilbage i skriftlige Efterretninger, har været klaget over dens Mangler og Brøstfældighed, har den dog som en af Ærøs gamle ærværdige Kirkebygninger fra den ældre Middelalder sin store Interesse, og der kan være Grund til at samle de Oplysninger, man har om den.

Hovedkilden til Kirkens Historie er Kirkeregnskaberne,¹⁾ som rækker helt tilbage til Slutningen af 16. Aarh. og i hvert Fald i Perioder er overordentlig fyldige, selv om de ikke kan give Svar paa alle de Spørgsmaal, man kunde ønske at stille. Det gælder selvfølgelig først og fremmest de Aarhundreder, der ligger forud for Kirkeregnskaberne.

Kirken er gengivet paa Billedet af Ærøskøbing i Resens Atlas o. 1680, og dens Grundplan er afbildet paa det fornøjelige Billede i Jordebogen 1734 over de ærøske Kirkers Jorder, hvor man faar Lejlighed til et morsomt Kig ind i Gaardene. Selv om man ikke i alle Enkeltheder kan stole paa Billedet hos Resen – der er saaledes ikke angivet nogen Dør paa Sydsiden – er der dog ikke Tvivl om, at

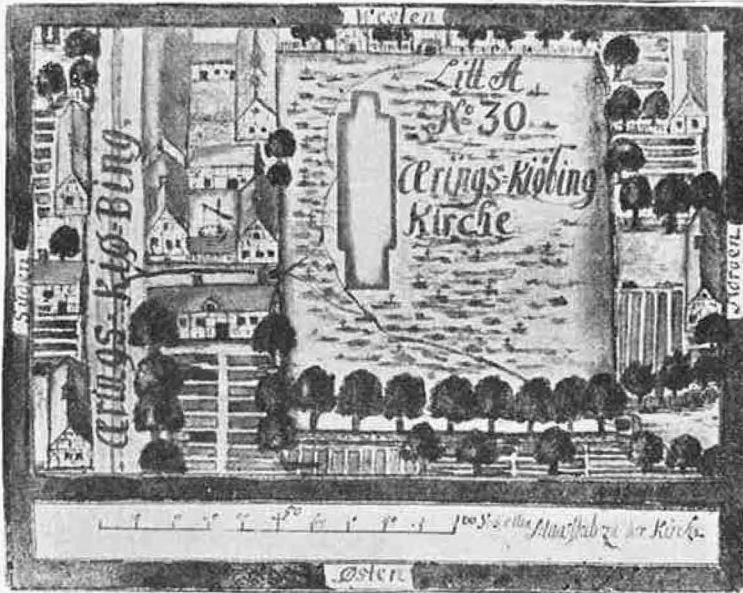

Resens Plan over Æroskobing o. 1680 (Uldall 186 V fol.).

Tegningen af Kirken saavel som af Byen, hvis Gadenet er ret nøjagtigt angivet, i Hovedsagen er korrekt. Den stemmer da ogsaa temmelig nøje med Grundplanen fra 1734. Tegningen viser Kirken som udpræget romansk med smaa højtsiddende, rundbuede Vinduer og Koret lavere og smallere end den øvrige Kirke.

Planen af Kirken fra 1734 er forsynet med Maalestok i sjællandske Alen. Det fremgaar heraf, at den gamle Kirke var betydelig mindre end den nye, idet Skibets Længde var ca. 24,5 m og Bredden ca. 10 m, og Koret var ca. 7,5 m langt og bredt, hvorimod den nuværende Kirke er 44,5 m lang og 16 m bred. Ved den nye Kirke er Skib og Kor eet Rum.

Som saa godt som alle romanske Kirker i Danmark²⁾ har Kirken været bygget af Natursten, raa eller kløvede, saaledes som det var sædvanligt paa Øerne, og som det er Tilfældet ved de øvrige gamle Kirker paa Øen, hvorimod man i Jylland overvejende benyttede tilhugne Kvadre.

Plan over Ærøskøbing Kirke og Omgivelser 1734. Landsark. Odense.

Kort efter Midten af 13. Aarhundrede afløstes den romanske Stil med dens runde Buer og tydelig adskilte Skib og Kor af den gotiske Stil. Kirkerne blev nu bygget af Mursten og uden ydre Adskillelse mellem Skib og Kor. Vinduerne blev større, navnlig længere, og afsluttedes opefter med spidse Buer. Den gamle Kirke i Ærøskøbing kan derfor ikke have været meget yngre end Midten af 13. Aarhundrede. At den heller ikke kan have været meget ældre, fremgaar af den endnu bevarede senromanske Døbefont.³⁾ Den slutter sig til en Gruppe Fonter paa Lolland og Falster fra Slutningen af den romanske Periode, der ligesom Fonten i Ærøskøbing er hugget i eet Stykke (Monolit), og alle er tunge og massive. Ligesom de øvrige er Fonten i Ærøskøbing, som er den stadseligste i Gruppen, smykket med en Arkadefrise i rundbuede Felter.

Er Kirken bygget henimod Midten af 13. Arhundrede, er den

Dobefonten i Ærøskobing Kirke. Fot. af Gunnar Hammerich i Nationalmus.

sandsynligvis opført i den Periode, da Øen var i de brandenburgske Markgrevers Besiddelse, utvivlsomt samtidig med selve Byens Anlæggelse.⁴⁾ Dens Beliggenhed i Byen er da ogsaa i nøje Overensstemmelse med den almindelige Byplan i de nordtyske Byer fra denne Tid.⁵⁾ Kirken var ikke anbragt ved selve Torvet, men i en tilstødende Karré med Adgang fra Torvet. Middelalderens Kirke var ikke en Kirke blot for Søndagens Gudstjeneste, den var i lige saa høj Grad beregnet for Hverdagslivet. Der blev holdt daglige Messer, og som det stadig er Tilfældet i de katolske Lande, søgte man i Løbet af Hverdagen til Kirken for at knæle en Stund i Andagt, og navnlig mellem Torvet og Kirken var der en betydelig

Vekselvirkning. Markederne var som Regel knyttet til Kirkens Fester, og Torvebesøg har hyppigt været forbundet med Besøg i Kirken. Der skulde derfor være let Adgang fra Torvet, hvor Hovedindgangen til Kirken var, men paa den anden Side skulde Kirken ikke ligge aaben ud mod Torvet med det profane Liv, der rørte sig der. Torvet var i Middelalderen i langt højere Grad end nu Midtpunktet for Byens Liv. Her udfoldede Handelslivet sig paa Torvedagene og Markedsdagene, de sidste kunde strække sig over flere Dage og besøgte ogsaa af fremmede Købmænd, og her holdtes Bytinget under aaben Himmel, ligesom Afstraffelser af Forbrydere fandt Sted her. Kirkepladsen var derfor i Ærøskøbing, som det var sædvanligt i Byerne af denne Type, skilt fra Torvet ved en Bræmme af Huse, deriblandt Byens gamle Raadhus. Men over de lave Tage hævede Kirkens høje Mure sig synlig overalt fra Torvet. Det er derfor beklageligt, selv om det kan have sin praktiske Motivering, at man i den nyeste Tid har nedbrudt et af Husene mellem Torvet og Kirken, saa denne er kommet til at ligge mere aabent. Det ødelægger Torvets sluttede Karakter og er i Strid med den oprindelige Tanke. Foruden Hovedindgangen ved Torvet, hvor Kirkeladen laa, var der ligesom nu to andre Indgange, den ene ved Søndergade og den anden ved Nørregade i Kirkepladsens nordøstlige Hjørne. Til hver af de to Indgange førte et kort „Kirkestræde“.

Mens den nye Kirke ligger – i hvert Fald omtrent – vindret, d.v.s. i Retningen Øst–Vest, var dette ikke Tilfældet med den gamle Kirke, som ifølge Planen 1734 laa parallelt med Søndergade, altsaa paa det nærmeste i Retningen VNV–ØSØ. Den gamle Kirke laa saaledes ikke ganske paa den nuværendes Plads.

Kirkepladsen (Kirkegaarden) maa være blevet omreguleret samtidig med Bygningen af den nye Kirke, idet de gamle Planer viser en temmelig regelmæssig firkantet Plads.

Kirkens Grundplan, som den fremtræder paa Planen 1734 og paa Resens Tegning, var ikke den oprindelige. Som de fleste mindre romanske Kirker har Ærøskøbing Kirke oprindelig ikke haft noget

Taarn, og Koret har været betydelig kortere. I den senere Middelalder blev de romanske Kirker næsten overalt forsynet med Kirke-taarn, ligesom der tilbyggedes Vaabenhus. Det er dog tvivlsomt, om Ærøskøbing Kirke har faaet Taarn tilbygget i Middelalderen, saaledes som det var Tilfældet med de øvrige ærøske Kirker. Det lille Taarn, man ser paa Resens Tegning og paa Planen, blev først opført i Aaret 1600, og der har vel næppe tidligere været noget Taarn, men som det endnu er Tilfældet i enkelte lollandske og vestjyske Kirker, har Kirkeklokkerne hængt i en Klokkestabel. Det er ligeledes tvivlsomt, om der paa noget Tidspunkt har været et egentligt Vaabenhus, idet hverken Tegningen eller Planen viser nogen Udbygning paa Kirken. Paa Planen 1734 vises udtrykkelig en Indgang umiddelbart paa Sydsiden lidt Vest for Midten af Skibet. Naar der ikke des mindre gentagne Gange i Kilderne fra 17. og 18. Aarhundrede nævnes et Vaabenhus, maa der formodentlig være Tale om et indvendigt afskilt Rum inden for Døren, formodentlig under Orgelloftet.

Paa et eller andet Tidspunkt har der derimod været tilbygget et Kapel, utvivlsomt paa Nordsiden. Kapeller opførtes i den katolske Tid til Brug for Gudstjenester knyttet til særlige Altre, og saavel Kapellerne som de Gudstjenester, der holdtes der, skyldtes vist nok saa godt som altid Donationer fra Velyndere af Kirken. Der kan i dette Tilfælde næppe være Tale om andre end Øens Herrer. Man kan maaske her navnlig tænke paa den danske Drost Laurids Jon-^{sen,}⁶⁾ som fra 1315 var Brandenburgernes Lensmand paa Ærø og efter den gamle Markgreveslægts Uddøen 1320 i en Aarrække under de opløste Forhold i Danmark næsten var Eneherre paa Øen, indtil han 1331 blev tvunget til at pantsætte den til Grev Gert. Han viste sine kirkelige Interesser ved at skænke et Præbende til Domkirken i Ribe og stifte et Kloster i Vejle, og det er nærliggende, at han ogsaa kan have vist Gavnildhed over for Kirken i Ærøskøbing.

Ogsaa indvendig har Kirken skiftet Udseende i Løbet af Middelalderen. Som andre gamle romanske Kirker har den oprindeligt været

uden Hvælvinger og med fladt Loft. Med de smaa højtsiddende Vinduer maa Rummet have virket højt og luftigt. Resens Tegning viser ikke mindre end 7 Vinduer i Skibet, hvad der er ganske usædvanligt. Sædvanligvis var der kun 3 eller højst 4 Vinduer paa hver Side, og det store Antal Vinduer paa Tegningen skyldes formodentlig blot Tegnerens Unøjagtighed. I den senere Middelalder er der som i de øvrige ærøske Kirker, og som det var Tilfældet næsten overalt, blevet indbygget Hvælvinger. Hvælvingerne, som oftere nævnes i Kirkeregnskaberne, har gjort Kirkerummet lavere og mørkere. Som altid i de gamle Kirker har der været en Dør paa Nord-siden til Kvinderne og en paa Sydsiden til Mændene. I Koret, som var adskilt fra Skibet ved en Korbue (Triumfbuen), stod Alteret. Det har i ældre Tid ikke været smykket med en Altertavle, men maaske med et Krucifiks. Først i Slutningen af Middelalderen har Kirken faaet en Altertavle af den da moderne Type, Skabsaltertavlen med Sidefløje, som aabnedes paa Kirkens store Festdage. Altertavlen regnedes lige saa lidt som Døbefonten og det øvrige faste Bohave til Inventaret og omtales derfor ikke i Inventar-listerne i Kirkeregnskaberne og nævnes heller aldrig i selve Regnskaberne. Den har øjensynlig ikke været Genstand for Reparationer i de over halvandet Hundrebaar, Kirkeregnskaberne fra den gamle Kirke er bevaret. Først ved Overførelsen af Inventaret til den nye Kirke oplyses man af Regnskabsbilagene om, at Altertavlen har haft udskaarne Figurer forestillende de 12 Apostle. Midterpartiet, som vel, som det var almindeligt, har vist en udskaaren Fremstilling af Korsfæstelsen,⁷⁾ erstattedes ved den Lejlighed af et Maleri. Man maa derefter gaa ud fra, at Altertavlen i Ærøskøbing har lignet Altertavlen i Tranderup Kirke. Denne Kirke skal i øvrigt have været Annexkirke til Ærøskøbing Kirke i Middelalderen.

Foruden Hovedalteret har Kirken utvivlsomt i Løbet af Middelalderen faaet eet eller flere Altre. Det kan saaledes næppe betvivles, at der har været et Alter for Guds Moder. At der i hvert Fald i Kappellet har været et Alter, er tidligere omtalt.

Døbefonten, som nutildags næsten altid staar i Østenden af Kirken i Nærheden af Alteret, stod i Middelalderens Kirker ved en af Indgangsdørene symboliserende, at Daaben var „Frelsens Dør og Indgangen til de andre Sakramenter“.

Reformationen, som paa Ærø vistnok er indført lidt tidligere end i Kongeriget paa Grund af Øens Tilknytning til Sønderjylland,⁸⁾ maa nødvendigvis have medført Ændringer med Hensyn til Kirkens Udstyr, navnlig maa i hvert Fald de Altre, som har været i Kirken foruden Hovedalteret, være blevet fjernet. I øvrigt gik Lutheranismen som bekendt ikke saa haardt frem mod Minderne om den katolske Kirke som den reformerte Kirke, og i Hovedsagen har Kirkens Indre formodentlig bevaret sit gamle Udseende. Navnlig bevaredes Altertavlen i sin oprindelige Skikkelse, saa længe den gamle Kirke stod. Den har paa Reformationstiden næppe heller været ret gammel.

1597 begynder Kirkeregnskaberne, og man faar fra nu af fastere Grund under Fødderne og er i Stand til at datere de vigtigste Ændringer, der finder Sted med Hensyn til Kirkens ydre og indre Udseende. Det maa dog bemærkes, at ikke alle Nyerhvervelser er indført i Regnskaberne, idet det kun er Udgifter, som Kirken selv har afholdt, der indføres, men ikke, hvad Kirken kan have faaet som Gaver.

Kirkeregnskaberne giver udførlig Oplysning om Kirkens finansielle Stilling. Regnskabsbogen, som begynder 1597, indledes saaledes straks med en Oversigt over Kirkens faste Indtægter. Ærøskøbings Kirke var Øens fattigste Kirke, hvad der formodentlig hænger sammen med, at Ærøskøbing Sogn var oprettet senere end de andre Sogne paa Øen. I Modsætning til Kirkerne her ejede Kirken i Ærøskøbing kun nogle faa og smaa Jorder, hvoraf den største var et Jordstykke paa Stokkeby Mark paa 7 Tdr. Land, hvis aarlige Afgift 2 Ørtug (= 3 Tdr. el. 24 Skæpper) Byg svaredes til „Kirken og Cappelanen“ og det siges, at Kirkeværgerne maa bortfæste Jorden Kirken til bedste.

Indtægten af denne Jord kom i en længere Aarrække bort fra Kirken, idet Hertug Hans ved et Overgreb allerede i 1596 havde bortfæstet Jorden til en Bonde i Stokkeby og ladet Afgifterne indgaa i Amtsskriverens Kasse i Stedet for i Kirkens. Først 1679 blev Stiftsskriveren i Odense opmærksom paa det gamle Notat i Regnskabet fra 1597 og bortfæstede derefter Jorden til Præsten i Ærøskøbing Peter Sølle, og det fastsattes samtidig, at den aarlige Afgift skulde gaa til Kirken og Klokkeren. Sagen blev indberettet for Hertugen, som imidlertid ikke vilde godkende, at Jorden overgik til Kirken, idet han gjorde gældende, at den i snart 100 Aar havde været bortfæstet af Hertugerne uden Modsigelse, og Peter Sølle gik derefter ind paa at trække sig tilbage fra Fæstet. Da Indehaveren af Jorden døde 1681, blev det paalagt Sognepræsten ikke at tillade nogen at bruge Kirkejorden, uden at den var taget i Fæste af ham. Han oplæste denne Ordre fra Prædikestolen, og Hertugen klagede nu til Stiftsøvrigheden og forlangte endogsaa Præsten afskediget. Striden stod paa i flere Aar, og der udfærdigedes lange Indlæg fra begge Sider. Sagen førtes frem for Kongen, som 1685 fastslog, at Jorden skulde fæstes til Hr. Peder Sølle. Hertugen, for hvem den i sig selv ubetydelige Sag øjensynlig var blevet en Æressag, gav imidlertid ikke op, men rettede Henvendelse til Kongen og til Kancelliet. Mest har det dog sandsynligvis hjulpet, at Hertuginde Agnes Hedvig 3. Marts 1686 henvendte sig til Dronning Charlotte Amalie og bad om hendes Støtte. Dronningen svarede i et Brev dat. 20. Marts, at hun havde talt paa det eftertrykkeligste i hendes Favør og paa det bedste havde rekommanderet Sagen, og selv om der fandtes nogle, som ivrigt interesserede sig for Præsten, haabede hun nok, at det skulde gaa i Orden. Dronningens Overtalelse maa have virket efter Ønske, for 12. Juni tilbagekaldte Kongen sin tidligere Ordre og tillod Hertugen fortsat at bortfæste Jorden. Tillaelsen blev dog givet under Forbehold af Kirkens Rettigheder, og fra dette Aar indgik den aarlige Afgift atter i Kirkens Kasse. Sagen

er et grelt Eksempel paa de Vanskeligheder, Kirken kunde komme ud for i Forholdet til Hertugerne.⁹⁾

Foruden det nævnte ejede Kirken en Del smaa Jordstykker, hvoraf den aarlige Indtægt i alt var 15½ Skp. Byg og 15 Skilling. Værdien af en Skæppe Byg skiftede meget, men var alm. c. 1 Mark lybsk. Hovedindtægten var i øvrigt Tienden, som svarede med 3 Sk. l. (1692 var det 12 Sk. danske) af hver af de 54 Byskifter, hvortil kom Tienden af Toftejorden, som ialt indbragte 19 Sk. l., samt af Halmø, som den Gang hørte til Ærøskøbing og svarede en Daler om Aaret i Tiende. Til disse faste Indtægter kom Indtægterne af Tavlen (Indsamlingen i Kirken) og af „Ligpenge“ for Begravelser paa Kirkegaarden og i Kirken samt Salg af Stolestader til Borgerne. Endelig fik Kirken efterhaanden forskellige Legater, hvis Kapitaler udlaantes til Byens Borgere. Det største af dem paa 500 Rdlr. var stiftet af den tidligere Amtsskriver Peter Enwald (d. 1697). Et mindre paa 100 M. l. til Kirken og tilsvarende til Skolebørnene og til de fattige var stiftet 1653 af Raadmanden Hans Pedersen Brandt (d. c. 1658).

Ikke mindst i Betragtning af, at Kirken var en Købstadkirke, og at dens daarlige Tilstand til Stadighed krævede betydelige Udgifter, var de nævnte Indtægter meget smaa, og Kirken var derfor næsten til Stadighed i Gæld og maatte have Støtte af de mere velhavende Landkirker.

Af Kirkeregnskabet, som begynder 1597, fremgaar det, at de første Aars Indtægter frem til 1600 blev anvendt til Bygning af et Klokketaarn. For at faa det gjort færdig, maatte man dog laane 10 Daler af Rise Kirke og 10 af Tranderup Kirke, „epther at Kiercken for sin Armod Skøld icke formaa same Torn aff sitt egett att ferdig gjøre“. Det er smaa Beløb, det drejer sig om, men Taarnet har utvivlsomt ogsaa i alle Henseender været beskedent. Det var efter Maalene paa Grundplanen c. 5 Meter paa hver Led, og ikke mange Aar efter klages der over dets Brøstfældighed; at det var meget daarligt bygget, fremgaar af Synsforretningen 1753; se ndf.

S. 276. Over Taarnet løftede sig et Spir dækket med Træspaaner. Paa Resens Tegning fremtræder det som et udpræget Barokspir, men det kan muligvis være blevet ændret ved Restaurationer i Løbet af 17. Aarhundrede. Det afsluttedes opefter med en Vejrhane. 1693 bekostedes en ny Kobberhane til Spiret og Jernstang med Messingknap. Taarnet var yderligere smykket med en Solskive i Stedet for Ur. 1706 blev den gamle Solskive paa Taarnet nedtaget. 1724-25 fik Kirken en ny Solskive, som kostede 1 Rd. 3 M. og 1739/40 fik Bohn Johansen 2 M. for at „renovere“ Kirkens Solskive, som var ganske forfalden. Paa et eller andet Tidspunkt har Kirken dog ogsaa faaet et Taarnur (Sejerværk). Det nævnes saaledes 1680, da det af „Seyermageren“ blev repareret for 28 M., et ret betydeligt Beløb. 1730/31, da „Slagværket“ var ganske „ruineret og ubrugelig, saa det næsten stoed stille udi et half Aars Tiid“ blev det „af en Uhrmager fra Kiel gandske renoveret og omgjordt“, hvad der med Rejse, Kost og Kammer i alt kostede 17 Rdlr. 1740 blev det atter repareret af Urmageren Christopher Hoffenblad for 32 Rdlr.

I Taarnet hang Kirkens Klokker. Den store Klokke hører til en Gruppe Klokker i Fyn, Lolland og Falster, hvis Støber, Pether, maa antages at have hørt hjemme i Nordtyskland. Hans Støbemærke, to korslagte Hamre, findes ogsaa paa Klokken i Ærøskøbing. Indskriften ser gaadefuld ud, men den maa formodentlig opfattes som Spejlskrift, og kan da muligvis læses som ISKAOMV dvs.: Jesus Kristus Alpha et Omega Maria virgo.¹⁰⁾ 16. Aug. 1729, „faldt Kløven (Knebelen) af dend store Kloche ud af Taarnet og slogs i Stycker“, hvad der i Materialier og Arbejdsløn til Smeden kostede 1 Rdl. 12 Sk. Klokken er i Nutiden blevet omstøbt, men med Bibeholdelse af Indskriften. Foruden denne Klokke nævnes 1691 to mindre Klokker, 1747/48 blev den ene erstattet med en ny, der blev støbt i Lybeck, hvorfor Klokkestøbereren fik 25 Rdlr. 24 Sk.

1632 blev der foretaget en betydelig Ombygning af Kirken, som væsentlig forandrede dens Ydre. Om denne Ombygning faar man udførlig Besked i Ærøskøbings gamle Raadstueprotokol 1624-35.

Arbejdet blev udført af Valentin Kramer, „Murmand og bosiddende i Sønderborg“. Ved en Skrivelse dat. 13. Maj 1631 anmodede Borgmester og Raad ham om at komme til Ærøskøbing snarest mulig for at accordere om Arbejdet. Deres gode Ven Rasmus Husfoged skulde skaffe ham fri Rejse med Vogn til Momark og fri Overfart til Søby, hvorfra Fogeden Olef med Vogn vilde bringe ham til Ærøskøbing. Kontrakten, som blev sluttet 13. Juni med de to Kirkeværger, Raadmændene Christian Brun og Knud Detlefsen, fastsatte følgende: Kirken skulde forlænges 17 Alen,¹¹⁾ og Tilbygningen skulde forsynes med Hvælving og en Dør og Vindue. Højden skulde være som den gamle, men Murtykkelsen en halv Sten mindre. Tilbygningen har altsaa skullet bygges af Mursten. Dernæst skulle Kappellet nedrives og Buen der ind til tilmures og et Vindue indsættes. Korbuen mellem Kirken og Koret – som jo nu blev en Del af selve Kirken – skulde nedtages. Endvidere skulde hele den gamle Kirke, baade Taget, og hvad der ellers var nødvendigt, efterses og udbedres. Endelig skulde Gulvet baade i den gamle og den nye Kirke saavel som i Vaabehuset belægges med Mursten. Mester Valentin skulde udføre Arbejdet paa egen Kost og med sin egen Kalkslager og som Betaling have 200 M. l. og have frit Herberge og Sengeleje. Byen skulde desuden stille saa mange Arbejdsfolk til Raadighed, som han behøvede. Arbejdet skulde paabegyndes 8 Dage efter førstkommande St. Hans. Kontrakten blev skrevet paa et saakaldt Chirograph eller udskaaen Skrift, et Stykke Papir, hvor Teksten var skrevet 2 Gange, hvorefter Papiret blev gennemskaaret, saa hver af Parterne kunde faa et Eksempplar.

Udgifterne til Kirkens Udvidelse og Istandsættelse, som i alt kom til at beløbe sig til 628 Rdlr. 5 M. d. og 4 Sk. d. gik selvfølgelig langt ud over, hvad Kirken kunde overkomme med sine egne Midler, og maatte dækkes ved Laan af de to Kirkeværger Christian Brun og Knud Detlefsen. Man henvendte sig om Hjælp til Hertug Christian og de øvrige sønderborgske Fyrster samt til Borgmester og Raad i Sønderborg. Over for de sidste gjorde man opmærksom paa,

at man i sin Tid havde hjulpet dem med Opbygningen af deres Kirke. Ved Støtte af Borgerskabet, som ogsaa havde været behjælpelig ved selve Arbejdet, og ved fremmed Hjælp lykkedes det i alt at faa samlet 304 Rdlr. 4 M. og 2 Sk. dansk, og man henvendte sig nu til Kongen (Skriv. dat. 4. Okt. 1632) om at bevilge en Hjælp fra de andre formuende Kirker paa Landet (3: Ærø) eller andre Steder i Stiftet. Udvidelsen af Kirken havde været nødvendig, skrev man, fordi „Menigheden och Byen med Folck Dagh effter Dagh Gud ske Loff formeris och forbedris, saa en stoer Part af dennem for Kirckens Trange Skyld, nar Gudstjeneste skede, matte staa uden Døren och icke kunde komme ind i Kircken adt høre Guds Ord.“ Ud over det allerede udførte Arbejde vilde det blive nødvendigt at anvende stor Bekostning paa Spiret, som var meget brøstfældigt, hvis det ikke helt maatte nedtages, da det ikke kunde staa uden stor Fare. Af Brevet til Kongen sendte man en Kopi til Biskoppen i Odense, Dr. Hans Mikkelsen, med Anmodning om hans Støtte over for Kongen. Anmodningen til Kongen synes dog ikke i første Omgang at have baaret Frugt, og 20. Nov. 1635 sendte man et nyt Bønsskrift til Kongen¹²) om „nogen Undsetning af de formueligste Kircker paa Als og Erø“. Man anførte, at Kirken var i stor Gæld, og at den paa Muren, Taarnet og Taget var „meget brøstfeldig og moxen forfalden, Muren paa nogle Steder opstyttet, saa at dersom den icke med det første bliffver hjulpen, er at befrycte, at den slet nedfalder“. Man skulde dog tro, at Beskrivelsen af denne sørgelige Tilstand snarest maatte referere til Tilstanden før Restaurationen, der høres da heller ikke i Regnskaberne om nye Arbejder den første Tid. Ansøgningen havde i hvert Fald den Virkning, at der nu bevilgedes 100 M. af Rise Kirke og 700 af Kirkerne paa Als. Yderligere lovede Byen selv at betale 300 M. De sidste af de af Byen lovede Penge blev først indbetalt i Regnskabet 1647-49.

Efter den store Ombygning 1632 er der næppe sket væsentlige Forandringer i Kirkens Ydre før Nedrivningen 1756. Dette er dog ikke ensbetydende med, at der ikke Gang paa Gang maatte udføres

store Arbejder for at hindre Kirken i at styrte sammen. Omkring 1660 hører man, at Præsten Hr. Erik (Erik Rasmussen Mand) af Kirkekassen fik 12 Rdlr. til en Rejse til København „i den Mening at erlange nogett till dieris brøstfeldige Kierche“. Det ses dog ikke, at der er kommet noget Resultat af Københavnsrejsen. 1674 fik Præsten Hans Brandt som Kirkens Værge af Stiftsøvrigheden Besked om sammen med to eller flere af de bedste og ærligste Sognemænd at besigtige Kirkens Brøstfældighed, naar det behøves, og tage det under deres Hænder beskrevet og indsende det til Biskoppen. Det blev dog foreløbig kun til Lapperier. 1684 24. Okt. maatte man saaledes lade istandsætte („fly“) to store Huller paa den nordre Side af Kirken. Først 1696–97 fik Kirken en Hovedreparation, hvorved Bjælkerne og hele Tagkonstruktionen synes at være blevet fornyet. Arbejdslønnen til Tømmermanden og Murmesteren var efter Accord 76 Rdlr. 4 M. Borgerskabet var behjælpelig med det store Tømmers Ophisning og blev i den Anledning trakteret med Øl for 4 M. 11 Sk. 1730 var Taarnet og Spiret ganske forfalden, „saa snart ingen, ja især Klokkeren, som daglig skulde til Uhrværket og Klokkerne, torde understaae sig at komme derop“, og det fik nu en nødtørfdig Reparation. Hvorledes Kirkens Tilstand var umiddelbart før Nedrivningen, faar man et levende Indtryk af af Præsten Johan Smidts Indberetning til Thura dat. 1. April 1755.¹³) „Naar Erries Kiøbings Kircke er bygt“, skriver han, „viides ikke, men er den saa gammel som brøstfældig, da man ikke uden Livsfare kand forrette Gudstjenesten i den, saasom den daglig truer med Fald, saa bliver den gandske vist en af de ældste, om ikke den ældste i Stifftet“. Om Taarnet oplyser han, „at Kirken har Taarn, men meget ringe og liden“.

En enkelt Gang hører man, at Kirken blev hvidtet udvendig. 1682 blev „dend gandsche Kirche omkring“ kalket, hvortil der blev købt 2 Læster og 4 Tdr. Gullands Kalk for 49 M.

Ved en Gennemlæsning af Kirkeregnskaberne for Ærøskøbings gamle Kirke faar man – i flygtige Glimt – ogsaa et Indtryk af Kir-

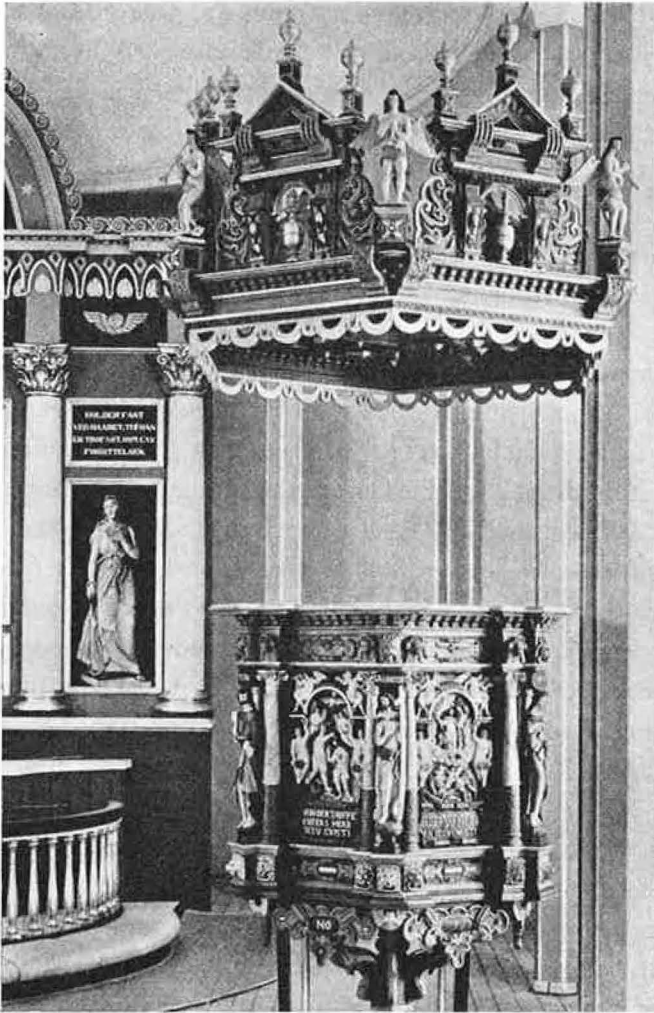
kens Indre. Det er dog som nævnt ikke alt, man oplyses om, og Oplysningerne, som i øvrigt indtil 1675 er faa og kortfattede, maa derfor saa vidt muligt suppleres andetsteds fra.

Om Anskaffelsen af et nyt Orgel 1631 faar man udførlig Besked i den gamle Raadstueprotokol, hvor Kontrakten – der ligesom Kontrakten om Kirkebygningen det følgende Aar har været et Chirograph – er indført. Det fremgaar af denne, at Kirken, før man fik det nye Orgel, havde et Positiv, et mindre (flytteligt) Orgel, som Orgelmesteren Hans Heide fra Flensborg overtog for 60 Mark l., der indgik i hans Betaling, som ialt var 230 M. l. og 2 Rdl. til hans Dreng foruden fri Fortæring til dem begge og fri Rejse fra Flensborg til Ærøskøbing. Desuden fik han 8 Dages fri Fortæring for at gøre det gamle Orgel i Stand. Han forpligtede sig til at begynde Arbejdet til Pinse og sammen med en Dreng arbejde Dag for Dag. Desuden skulde han et Aar efter Leveringen garantere for Orgelet og paa egen Regning foretage eventuelle Reparationer. Kontrakten var underskrevet af Borgmesteren Claus Madsen og en Raadmand paa hele Raadets Vegne, og Bekostningen afholdtes af Byen. Ikke mindst i Betragtning af, at den faa Aar tidligere var blevet brandskattet af de udenlandske Hjælpetropper, som havde Kvarter paa Øen, og at den havde lidt meget stor Skade ved den store Ildebrand 1629, har det været et betydeligt Offer for Byen. For at klare Udgiften maatte man af en af Byens Borgere laane 100 M. l. Orgelet, for hvis musikalske Kapacitet Kontrakten gør udførlig Rede, har vel været meget tilfredsstillende for sin Tid. Det maatte da ogsaa gøre Tjeneste, saa længe den gamle Kirke stod. I Kirkens Inventarfortegnelse 1692 og senere betegnes det som et lidet gammelt Orgelværk. Det gennemgik en stor Reparation fra 14. Okt. 1723 til „Mickels-Dags Tiider“ 1725, da „Mons. Gold Aphel“ arbejdede paa det sammen med sin Søn, hvad der kostede ikke mindre end 315 Rdl. 4 M. 11 Sk. Allerede 1727 maatte det atter repareres, da Orgelbyggeren Christian Svane 17. Aug. kom fra Rudkøbing for efter Forlangende at reparere Orgelværket, „og blef i Hr. Borgemesters

Nærværelse sluttet og accorderet, at hand skulde have til Arbejds-løn 16 Rdl. 1 M. og 2 Sk."

Det fremgaar ikke direkte, hvor Orgelet har haft sin Plads i Kirken. Der synes dog ikke at kunne være Tvivl om, at det har været anbragt paa Sydsiden, formodentlig over Indgangen, hvor der som ovenfor omtalt sandsynligvis har været et indvendigt Vaabenhus. Det stod i Forbindelse med et Pulpitur, som 1665 nævnes i Kirke-regnskabet, da Snedkeren fik 1 M. 8 Sk. for „Popeltured at flye (dvs. reparere)". 1701 9. Dec. blev der opsat et Stakitværk mellem Pulpituret og Orgelværket. Der blev hertil købt 3 Gullands Deler (Fjæle) og 3 Stenlægter (svære Lægter) samt Søm og Laas og Hængsel til Døren. Dette Pulpitur, som altsaa har været sammenbygget med Orgelloftet, maa have været forbeholdt Hertugen og havde sin egen Opgang. 1696/97 blev givet for Trappen til Pulpituret at fly til Rette 13 Sk. Ved Kirkens store Reparation 1697 blev der til Fyrstens Stol anvendt 4½ „Dehle" (Fjæle), med Arbejds-løn 1 Rdlr. 14 Sk. Et Par Knapper at sætte paa „Førstens Stoel" kostede 6 Sk. 1720/21 blev der bekostet en Dør til „høyfyrstl. Tobeltuer", som med Laas og Hængsler („Henger") samt Arbejds-løn kostede 1 Rdl., og Monsr. Hyvadt Maler (Maleren Johan Nissen Hyvadt) fik 4 M. for at male Døren, „som Deris Høyfyrstl. Durchl. opgaer, naar hand kommer herudi Kirken".

1682 blev der ogsaa opsat et Pulpitur paa den nordre Side. Bekostningen „til det ny Pulpitu, som er bygt og bekostet ved dend nørre Side i Kirchen" beløb sig i Materialier og Arbejds-løn til 2 Snedkere og en Smed til i alt 227½ M. Det følgende Aar blev det nye „Popeltue" stafferet, dvs.: malet og dekoreret, hvad der efter „Fortingning" kostede 12 Rdlr., hvoraf 8 Rdlr. blev foræret Kirken af „Hr. Johan Skytzel af Hamborg", mens Resten 4 Rdlr. eller 24 M. betaltes af Kirken. Det maa være Stolestaderne paa dette nye Pulpitur (der nævnes i alt 5 „Stolestader paa Polpituet"), som 1701/02 blev solgt til Borgerne, og Pulpituret kan saaledes ikke være identisk med Hertugens Pulpitur.

Prædikestolen i Æroskøbing Kirke.

En ny smuk Prædikestol, som stadig er i Brug, fik Kirken 1634. Den er smykket med Billedskærerarbejde og har i to af Felterne Hertug Philip af Glücksborg og Hertuginde Sofie Hedvig af Sachsen Lauenburgs Vaaben og Navnetræk og er formodentlig skænket af Hertugen i Anledning af hans Overtagelse af Byen efter Hertug

Christians Død. De øvrige Felter fremstiller Jesu Fødsel, Daab og Himmelfart og paa Hjørnerne er udskaarne Figurer, St. Petrus, Frelseren, St. Johannes og St. Paulus. Prædikestolen har utvivlsomt haft sin Plads ved Nordvæggen over for Fyrstens Stol. I den gamle Kirkes Tid var Prædikestolen udstyret med en Messing-Lysecarm og et „Stundglas“ (Timeglas) til Hjælp for Præsten. 1675 blev anskaffet et Timeglas, som kostede 3 Mark, og 1709 ligeledes et Timeglas til Prædikestolen, denne Gang kun til 2 Mark.

Med Altertavlen synes der som sagt ikke at være sket nogen Forandringer før Overførslen til den nye Kirke. I Inventarlisten 1691 nævnes et gammelt rødt Fløjls Fordække for Alteret af een Bredde og en gammel Lærreds Alterdug paa Alteret og desuden en Drejels Alterdug halv slidt. Dette fornyedes 1718 30. Maj, da Alteret blev beklædt med 6½ Alen rødt Fløjl („Sammet“) med Brodering, som sammen med et Stykke hvidt linned Damask med Syløn m. m. kostede 29 Rd. 2 M. 12 Sk. Allerede 1725 fik Kirken ligesom de øvrige Kirker paa Øen nyt Altertøj. Foruden ny Messehagel og Messesærk blev der anskaffet et rødt Fløjls Alterklæde med Guldagramaner og Galloner og Alterdug af fint Lærred med Kniplinger. Foran Alteret var der et Tralleværk, som Maleren 1703/04 fik 3 Rdlr. for at overstryge. 1746/47 blev det forhøjet og forbedret. I Koret til Siden ud for Alteret stod de to Skriftestole, Sognepræstens paa Nordsiden og Kapellanens paa Sydsiden. Skriftestole stammer saa vel i de protestantiske som i de katolske Kirker først fra Tiden efter Reformationen. Mens de katolske Skriftestole som Regel er trefløjede med Plads til Skriftefaderen og til 2 Pønitenter, en paa hver Side, var de protestantiske Skriftestole et enkelt skabsagtigt Indelukke med Gitter foran, kun med Plads til Præsten, mens Pønitenten knælede paa en Skammel udenfor. De er endnu bevaret i flere Kirker, undertiden benævnes de Præstestole og benyttes som saadan af Præsten. En Skriftestol nævnes første Gang i Regnskaberne 1685 19. Okt., da der blev anskaffet en ny „Hingsle“ til Skriftestolen. I Inventarlisten 1692 nævnes „2de Knæstole af Træ for

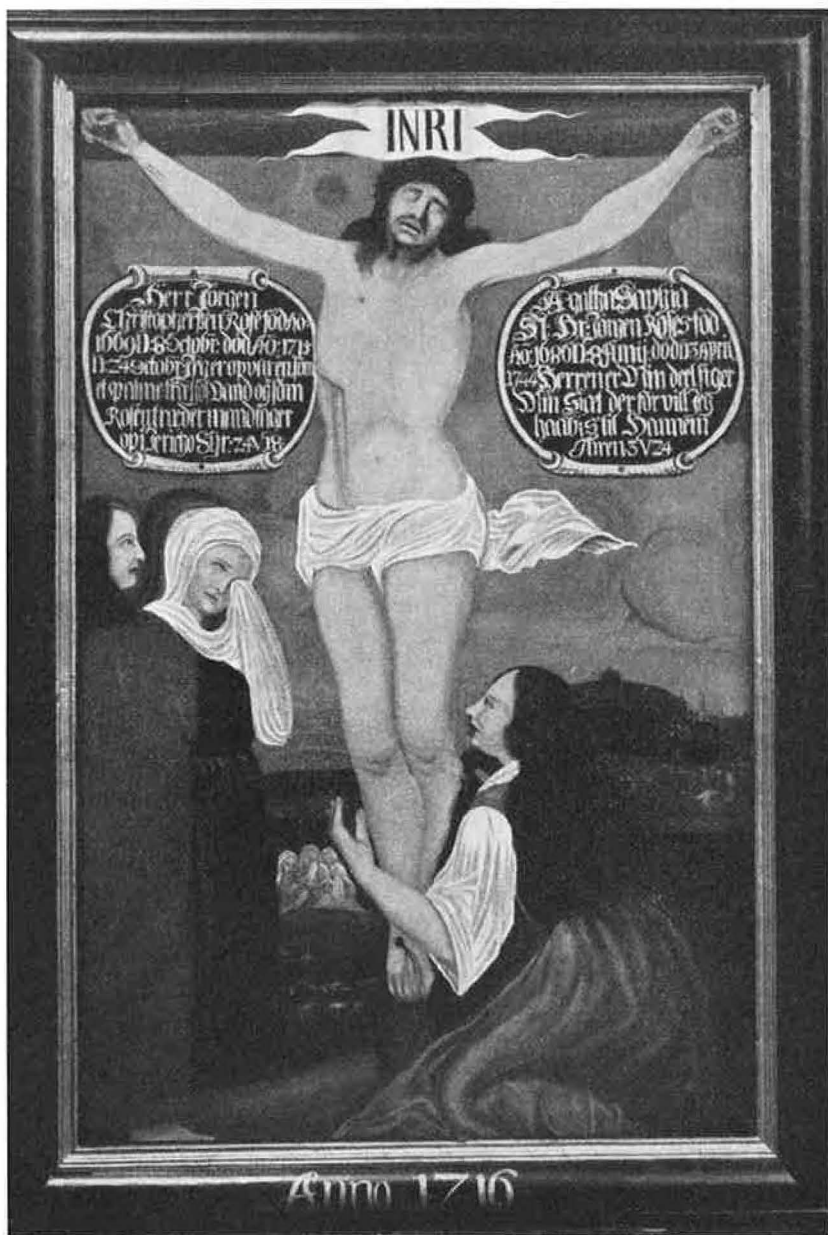
Communicanterne." 1741 blev der af Søren Snedker forfærdiget 2 nye Skamler, een til hver Skriftestol. Skamlerne var overtrukket med „Skomagerlæder“, hvoraf der til hver blev forbrugt 1½ Pund. Under Læderet var der paa hver Skammel i Stedet for Udstopning lagt en udstoppet Pude. Endvidere blev der hos Mogens Vever købt 12 Alen og 1. Kvarter grøn „Rask“ (en Slags uldent Tøj) til Omhæng for Alteret paa begge Sider hen til Skriftestolene, grøn Traad at sy dem med og 2 Alen à 9 Sk. grønt Lærred „at belegge dem med rundt omkring“ samt 30 Gardinringe til Omhængene. Christen Smed leverede 2 Jernstænger med Opstandere til „berørte Omhenge“. Da Omhængene maa have lukket for Lyset, fik man hos Søren Snedker leveret „et lidet Vindue med behørig Vindueskarmer, hvilket blev indmuret i den østre Gavl bag Alteret.“

Kirke stolene var lukkede med Døre. Ved den store Reparation 1697 blev ogsaa Stolene repareret og delvis fornyet, hvortil der medgik ½ Tylt 7 Alens „Dehler“ (Fjæle) „til at fli Kirkestoelene med“. Der blev ved den Lejlighed lavet 11 nye Stole. Kvindestolene – paa Nordsiden – synes at have været særlig pyntelige. 1703 blev der betalt 1 Rd. 3 M. 8 Sk. for 29 Knapper paa Kvindestolene at overstryge. Man kan vel heraf slutte, at der paa den Tid har været 29 Kvindestole. 1742 fik Hans Snedker 12 Sk. for 2 Kroner (Topstykker) paa Fruentimmerstole og nogle Lister dertil og Peder Jepsen 26 Sk. for 13 „manquerende Knapper til Fruentimmerstolene“, mens Maleren Bohn Johansen fik 1 Rd. 42 Sk. for at anstryge med grøn Oliefarve alle Knapper og Lister paa Fruentimmerstolene.

Af Kirke stolene hørte oprindeligt de to øverste paa begge Sider til Hertugens Gaard Københof. 1676 lod Sognepræsten Peder Sølle imidlertid den øverste Stol paa Kvindesiden fjerne, fordi, som han siger, „Koret var saa lidet og trangt, at hverken Ungdommen kunde til Gavns staa der, ja Skriftestolen var de andre Stole saa nær, at jeg ikke en Synder privatim kunde absolvere“. Hertugen gjorde Indsigelse, men efter at Præsten havde skrevet et ydmygt Brev til ham,

affandt han sig med det skete,¹⁴⁾ og fra den Tid hørte kun 3 Stole til Herregaarden, hvad der ogsaa var Tilfældet, efter at den 1709 var solgt til Privateje. De øvrige Stole solgtes til Borgerne for Livstid. Salget af Stolene, der var en vigtig Indtægtskilde for Kirken, var i høj Grad fremmede for den honette Ambition, som trivedes frodigt i Ærøskøbing, og gav hyppigt Anledning til Stridigheder og Retssager, undertiden endog til forargelige Optrin i selve Kirken. Borgerne var ikke altid alt for villige til at købe Stolene, især de nederste og Stolene paa Pulpituret, som blev bygget 1697. 1698 foretog Præsten en Rejse til Hertugen i Glücksborg „angaaende Kierckens Fremtarv og Stoelestaders Indretning“ og opnaaede „hans Durchl. Befahling til Borgerskabet, at de som ingen Stoelstader i Kiercken hafver, de da uden Straf haver sig strax et Stade i Kiercken at kiøbe“. I Nabobyen Marstal lykkedes det aldrig Præsterne at faa Befolkningen til at købe Stolene med Undtagelse af de faa Embedsmænd og en enkelt Velhaver.

Hvad Kirkens Prydelser angaar, maa nævnes et Maleri og et Epitafium, som hænger i den nuværende Kirke og maa stamme fra den gamle Kirke. Epitafiet fra 1716 over Kapellan i Ærøskøbing Jørgen Christensen Rose, f. 8. Okt. 1669, d. 24. Okt. 1715, og Hustru Agatha Sophia, f. 8. Juni 1686, d. 3. April 1744, er smykket med et Maleri af Jesus paa Korset. Maleriet med en Fremstilling af Gravlægningen har Paaskriften: Anno 1734 Otto Hyvadts verehrete dieses. Otto Hyvadts var Søn af en Feldbereder (Garver) Nis Hyvadts, som i Aaret 1700 fik Borgerskab i Ærøskøbing. Familien er formodentlig kommet fra Haderslev, idet Otto Hyvadts April 1703 blev immatrikuleret ved Universitetet i Kiel som Otto Hyvadts Haderslebiensis.¹⁵⁾ Han studerede endnu 1715, da han, „en fattig Student“, fik Offer i Ærøskøbing Kirke, men ikke længe efter slog han sig ned i Ærøskøbing, hvor han købte et Byskifte. Han var fra 1737 en længere Aarrække Kirkeværge og døde 1750. Maleriet, som han 1734 skænkede til Kirken, saavel som Epitafiet maa antages at være malet af hans Broder Kirkemaleren Johan Nissen Hyvadts,

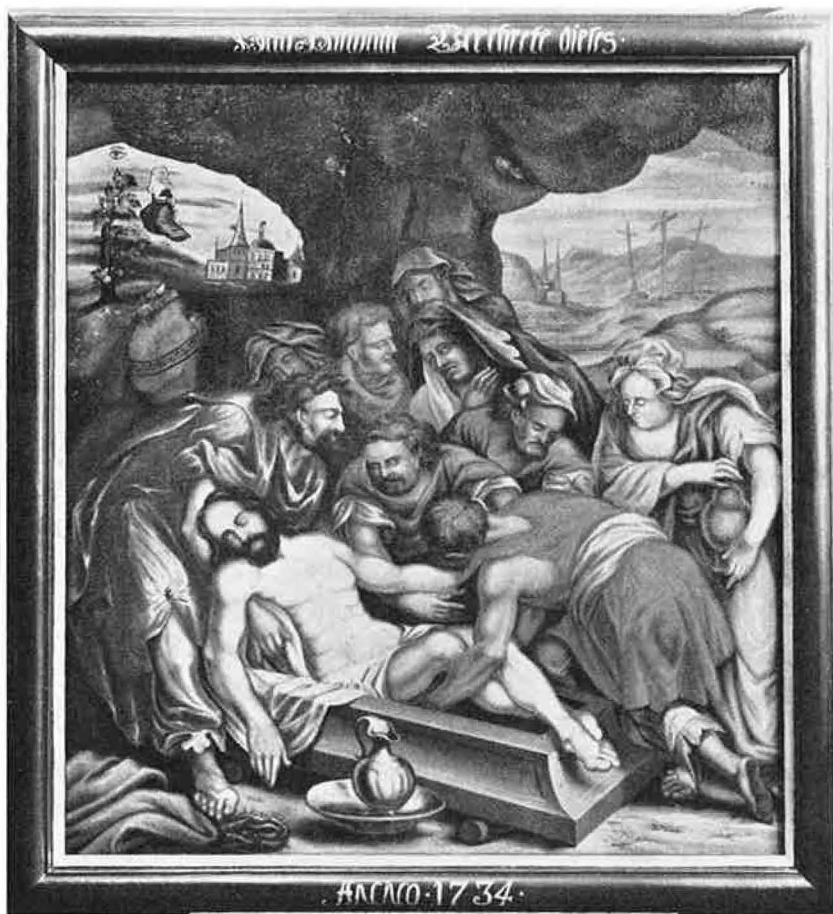
Epitafium over Kapellanen Jørgen Christoffersen Rose, d. 1715 24. Oktober, og Hustru Agatha Sophia, d. 3. April 1744 (den sidste Datering er senere tilføjet). Maa antages at være malet af Johan Niissen Hyvad. Fot. i Nationalmus.

som i Aarene omkring 1720 malede og dekorerede i de ærøske Kirker. Navnlig arbejdede han et helt Aar i Rise Kirke¹⁶⁾ med sin Dreng og malede „overalt i Hvelvingen“ 16 „bibelske Historier“ med Limfarve og „Svighuerne og Vercherne med Pilorer og bequommelige Figurer“ samt paa „det nye Loft“, et Pulpitur over Kirkedøren, de fire Evangelister, foruden at han malede og op-pudsede Prædikestolen og Orgelet og reparerede „alle de gamle Skilderier“. Det er ligeledes ham, der har malet den endnu bevarede Tavle med Luther og de ni første lutherske Præster i Rise Kirke. Under Arbejdet i Rise boede han der. I de nærmest følgende Aar nævnes han ved flere Lejligheder i Ærøskøbing, men derefter forsvinder han, og det er ikke lykkedes at opspore ham.

Ogsaa i Ærøskøbing Kirke har der været en lignende Præstetavle som den omtalte i Rise Kirke. Tavlen, som omtales i Indberetningen til Thura 1755, viste de 7 første lutherske Præster „afskildred i fuld Positur med underskrevne Navne“. Da den yngste af de afbildede Præster, Peder Nielsen Sølle, døde 1693, maa denne Tavle have været af ældre Dato.

I Inventarlisten 1597 nævnes ingen Lysekroner. 1675 meddeler Kirkeregnskabet, at man har givet 31 M. 8 Sk. i Bytte for en Lysekrone, eftersom den forrige var nedfalden og slagen i Stykker. 1692 havde Kirken 2 Lysekroner, en stor Messing Lysekrone med 9 Arme og en ganske liden med 6 Arme. 1696 fik Kirken endnu en lille Lysekrone skænket af den senere Borgmester Werner Gummesen. Alle 3 Lysekroner var 1742 temmelig miserable. Om den store Lysekrone siges, at den er en Del brøstfældig, den mindre, som havde været med 6 Arme, hang nu „gandske affældig med 3 Arme og findes een Deel af Armene og det tilhørigt i Bogskabet i Choret“. Ogsaa den lille Messing Lysekrone, som var skænket Kirken af Borgmester Gummesen, var nu ogsaa „een Deel brøstfældig, hvoraf og findes een Deel til i Bogskabet“.

Som saa mange andre Kirker havde Ærøskøbing Kirke ogsaa et Kirkeskib, formodentlig, som det var sædvanligt, et Krigsskib.

Maleri af Gravlægningen. Skænket til Kirken 1734 af Otto Hyvad. Maa antages at være malet af hans Broder Johan Nissen Hyvad. Fot. i Nationalmus.

1698/99 blev „det gamle Skib, som hengte i Kirken“ repareret for 3 M. og 4 Sk. 1727 blev det atter repareret for 2 Rdlr.

Af Kirkens øvrige Inventar nævner Inventarielisten 1597 2 Messinglysestager. I 1692 var de blevet fornyet. Listen fra dette Aar nævner et Par nye Messinglysestager paa Alteret, samtidig med at den omtaler et Par gamle ubrugelige Messingstager, som Sognepræsten og Kirkeværgen beretter at ville sælge Kirken til Gavn.

I Inventarlisten 1692 nævnes et stort „slet“ (3: glat og uden Ornamentering) Messing Vandbækken i Fonten. 1693/94 blev der anskaffet et nyt ligeledes „slet Arbejde“, som købt til Fonten for 2 Rdlr. Der nævnes ikke Daabsbækken i Inventarlisten 1597. Først omkring 1600 blev Daabsbækkener almindelige i Kirkerne, hvad der hang sammen med, at man fra Nedykning gik over til at øse Vand paa Barnets Hoved.

1597 havde Kirken en Kalk og Disk forgyldt og en Kalk og Disk af Tin samt en Tinflaske, 1692 nævnes foruden den forgyldte Kalk og Disk en „rund Abbelat Budike“ af drevet Sølv. Kalken og Disken blev 1700/01 „nye om gjort“, hvortil der gik 6 Dukater, 3: 14 Rdlr., foruden at Guldsmeden i Arbejds løn fik 4 Rdlr. 1717/18 blev de atter fornyet, som de „høylig trængte til“ af Guldsmeden Isak Lund i Odense for 24 Rdlr. foruden den gamle Kalk og Disk. 1742 havde Kirken foruden den forgyldte Kalk og Disk en dito mindre og en liden Sølvflaske forgyldt „med et lidet Rum oven i at lægge Abelater udi at bruge ved Beretninger à parte“.

1692 nævnes i Inventarlisten en gammel Klingbøjtel af rødt Fløjl, men 1696 fik Kirken en ny broderet Fløjls Klingbøjtel med en liden Sølvklokke, foræret af Raadmand og Kirkeværge Jens Gommesen.

Af Bøger havde Kirken ifølge Inventarlisten 1597 foruden 2 Bibler, en ny og en gammel paa Danske, og en Række lutherske kirkelige Haandbøger tillige som en Levning fra den katolske Tid en gammel Missal. Bøgerne var anbragt i et Skab, hvor ogsaa Kirkens Kostbarheder, „Ornamenterne“, opbevaredes. Det omtales 1742 som „et gammelt Bogskab, staar i Choret“.

Til Kirkens Inventar regnedes ogsaa Messeklæderne. I Inventarlisten 1597 nævnes kun en Messehagel og to Messesærke. Messehagelen maa vel være den, som 1692 omtales som en gammel, ubrugelig Messehagel, blaa, som er udsiret med Blomster, Syning og uægte Bordyring. I Mellemtiden havde Kirken faaet en karmosinrød Fløjls Messehagel „med Cruzifix bordyret, med derpaa hefftede 4 Guldstifter ammeleret, i huer indfattet en liden Demant og syed

derpaa 1634", Aarstallet er det samme som paa Prædikestolen. Man kan formode, at den ligesom Prædikestolen er skænket af Hertug Philip i Anledning af hans Overtagelse af Byen det nævnte Aar. 1725 blev Kirken ligesom Øens andre Kirker „fournered med herlig nyt Altertøy til hans kongel. Mayestæts Ære og Kirckens Ziir“, foruden det allerede nævnte Alterklæde m. m. en rød Fløjls Messehagel, rigt broderet med Perlestikkerarbejde, og Guldgalloner. Inventarlisten 1742 oplyser, at den var „med Crucifix bordyret“. Altertøjet, som blev leveret af Friderich Hesskier i København og bragt fra København til Odense og derfra til Ærø, kostede i alt 214 Rdlr. 2 M. 8 Sk., som maatte betales af Bregninge Kirke, da „denne Kirke ingen Forskud af sine Midler haver kundet gjøre“.

Ifølge Præsteindberetningen til Thura 1755 fandtes der i Kirken „en gammel Chorkaabe fra de katolske Tider“.

Gulvet i Kirken blev gentagne Gange repareret og omlagt. Det blev saaledes omlagt 1682, „hvortil blef aged 14 Les Sand“. 1734 blev Gulvet omlagt i Koret, hvortil der gik 200 Mursten, og det følgende Aar havde Jens Strandesen en Dags Arbejde med en Del Sten at lægge i Kirkegulvet, som var sunket og en Del Sten borte, hvortil der brugtes 50 Mursten. 1738 blev Kirkegulvet fra Vaabenhuset („Vognhuset“) op til Koret „næsten Deel“ belagt med nye Sten overalt, hvoraf 200 var dobbelte og 240 enkelte Mursten. Til samme Arbejde blev aget 6 Læs groft Sand. Samtidig blev ogsaa Gulvet i Vaabenhuset („Vognhuset“) forbedret. Megen Forstyrrelse i Gulvbelægningen voldte de talrige Begravelser i Kirken, idet Gravene sank, hvad der nødvendiggjorde stadige Reparationer. Det var ikke mindst i 17. og 18. Aarhundrede blevet almindeligt, at Byens Honorariores og velhavende Borgere blev begravet i Kirken. Saaledes blev Rektorerne ved Latinskolen begravet her.¹⁷⁾ Man viste sin Respekt for Lærdommen ved at give dem fri Begravelse. Det fornemste var dog at blive begravet i Koret. 11. Marts 1685 blev Anne salig Peder Pilegaards begravet i Koret i Kirken, hvorfor der blev betalt 34 Mark. Man kan vel heraf slutte, at ogsaa Peter Pile-

gaard selv, som var død en halv Snæs Aar før, og hans første Hustru Katharine Gribels, Hertug Christian af Ærøs tidligere Husholderske og Konkubine, har haft deres Hvilested her. Ogsaa Sognepræsterne var i hvert Fald i flere Tilfælde begravet der. 1. Juli 1710 blev Sognepræsten Samuel Rasmussen Schow begravet i „Arreskiøbings Kirche og lagt i Kordøren under Alterfoden“, og 18. Dec. det følgende Aar blev hans Efterfølger Jens Jensen Gaverslund „lagt i Koret under sin egen forhen hafde Skriftestol paa den norre Side af Alteret lige for Daabens Font“. Begravelserne i Kirken fandt ikke alene Sted i Koret og Midtergangen, men ogsaa under Stolene kunde der være Begravelser. 1743 blev betalt 16 M. „for Kirkestolens Afbrydelse, da Capitain Passous Frue blev under den nedsat, samt for at sætte dem i forrige Stand“, 1746 blev den Stol, hvorunder Mad. Westken blev begravet, „hvilken ved denne Forfald gandske blev ruiniert“, igen repareret, hvad der kostede 1 Rd. 5 Sk. Gravene i Kirkegulvet var overdækket af større eller mindre Stenplader. 1740 blev den store Sten paa Borgmester Hans Palle-sens Grav, som var nedsunken, igen hævet, og 1746 arbejdede Peter Lauritsen og Christian Brun med „at ophæve og at lige tilrætte den nedsunkene store Liigsteen ved Alteret“, hvortil der medgik 3 Læs Sand. Desværre omtales det ikke, hvis Grav Ligstenen dækkede. I Vaabehuset til den nye Kirke er opstillet 3 Ligsten fra den gamle Kirke, hvoraf den ene har Navnene Las Henrichsøn og Maren Las-ses, død 1656 8. Sept. i sit Alders 56 Aar. Mandens Dødsaar og Dødsdag er ikke udfyldt. Paa de to andre, hvoraf den ene har en Fremstilling af Christus paa Korset og den anden af Opstandelsen, er Navnene udviskede. En fjerde Sten, som ligger som Trappesten i Gaarden til Billedhugger Hammerichs Hus i Vestergade, har Raadmanden Hans Pedersen Brandts Navn (d. c. 1658). Endelig findes hos Sten- og Billedhugger Hans Petersen største Delen af en middelalderlig Gravsten med indhugget Malteserkors, øjensynlig fra Kirkens allerældste Tid.¹⁸⁾

Fra o. 1740 har det været Skik at strø Gulvet med Sand. Der forbrugtes aarlig en halv Snes Læs „Strøsand“.

Paa Planen over Kirken fra 1734 har Kirkegaarden et temmelig kaotisk Udseende. At dette har svaret meget godt til Virkeligheden, synes at fremgaa af, at man maatte have Jernsøgere for at undersøge, hvor der var Plads til nye Grave. 1743/44 blev af Smeden leveret „en Søger, som bruges til at søge i Gravene om Liigkister“ og 1747/48 ligeledes af Jes Smed en „Søger, som bruges at eftersøge vacante Staeder at jorde Liig“.

1678 blev den ene af de 3 Porte fornyet, hvortil der 19. Jan. blev købt 4000 Mursten af Herman Bosen i Svendborg for 40 Mark. Transporten til Ærøskøbing kostede samme Beløb, og 19. Juli lod man „age til Kircheportens Grundvold 6 store Steene“, som med Stenhuggerens Løn kostede 24 M. Ved den store Reparation af Kirken 1697 fik Murermesteren Hans Haagerup 10 Rdlr. 5 M. „efter nøye Accordt“ for at opmure en ny Kirkeport. Der medgik 3 Lispund Jern til Hængslerne. Ved hver Port laa som overalt ved Datidens Kirker en Jernrist for at hindre Kvæget i at komme ind paa Kirkegaarden. Til en Kirkerist, som 1700-01 blev „af nye gjort“, medgik 55 Pund Jern à 3 Sk.

Kilderne til Kirkens Historie giver os ikke alene Oplysninger om Kirkens Ydre og Indre, men giver os ogsaa spredte Træk af Livet inden for Kirkens Mure. Der var 3 Gudstjenester, Froprædiken Kl. 8 – Tællelys til Froprædiken er en staaende Udgiftspost – Højmesse og Aftensang – ved den sidste Gudstjeneste og ved Froprædikenen var det Kapellanen, der prædikede. Fra o. 1740 synes der kun at være holdt Froprædiken ved de store Højtider og Festdage (saaledes ved Jubelfesten for det oldenborgske Hus' 300 aarige Regering 28. Oktober 1749). Efter den Tid var Tællelys til Froprædiken Julemorgen en fast Udgift. Forbruget til denne Gudstjeneste var 2-3 Pund Lys. Helligdagens Antal var betydelig større end nu, idet der var 3 Jule-, Paaske- og Pinsedage, desuden var Hel-

lig tre Konger, Kyndelmisse, Mariæ Bebudelse, Mariæ Besøgelsesdag, St. Hans og St. Mikkelsdag samt Allehelgensdag Helligdage. Foruden paa Søn- og Helligdage var der Gudstjeneste hver Fredag. Prædikenerne og Gudstjenesterne i det hele var lange. 1712 bemærkede Præsten i Kirkebogen ved Palmesøndag: „samme Dag var Høymessen endt før Klochen ett, og Hr. Jørgen Rose (Kapellanen) dog forsømt at holde Aftensang“. Notitsen antyder, at Forholdet mellem Sognepræsten og Kapellanen ikke altid var det bedste. Hertug Christian af Glücksborg, som i det hele var ivrig for at forbedre Moralen hos sine Undersaatter, indførte strenge Sabbatsordninger for sine ærøske Sogne. Hvis man var hjemme i Kirketiden uden gyldig Grund, kunde man risikere at faa Besøg af Byfogeden og blive idømt Bøde. Særlig strafbart var det at gaa paa Værtshus i Kirketiden.

Kirkedisciplinen var streng. Som Regel flere Gange om Aaret skete det, at en Synder maatte staa offentlig Skrifte i Kirken og over for Menigheden bekende sin Synd, hvorefter Præsten holdt en Straffeprædiken. Det drejede sig oftest om Forsyndelser mod det 6. Bud, men ogsaa for mange andre Forhold kunde man blive tvunget til at staa offentlig Skrifte, for Drukkenskab, for at have ladet sig „signe“, for længere Tids Forsømmelse af Altergangen m. m. Offentlig Skrifte var senere som Regel henlagt til Fredagsgudstjenesten.

Foruden Sognepræsten og Kapellanen har ogsaa Skolens Rektor kunnet bestige Prædikestolen. Det var Tilfældet 3. Juledag 1742, da der indtraf en Begivenhed, hvorom Morten Kullerup, personel Kapellan for Sognepræsten Ditlev Lucoppidan, har indført en Beretning i Kirkebogen, som giver et interessant Tidsbillede. 3. Juledag „der Rector Jens Bager stod og prædikede Højmesse“, fortæller han, „kom en løbende til Vaabnhuset, som for de der staaende Tilhørere gav tilkiende, at der var Ildløvs til Thomas Skrædders, det yderste Huus vesten i Piile Bækken, og de derpaa, som staaed nederst i Kirken, mærkede de andre hastig løb ud af Vaabnhuset,

saa løb baade Mand- og Quindfolk tillige, først een efter anden, siden alle med eet ud, saa at der blev saadan en Trænge i Døren, at det var befrygteligt, nogle skulde blevet trøkte ihjel i Kirkedørene eller skulle kommet under Fødderne, og saadant et Jammer-Skriig af Folket, som ikke veedste, hvad der var paa Færde, men meente den gamle og forfaldne Kircke ville falde, at det var ønskeligt at see og høre". Det lykkedes dog hurtigt at faa Branden slukket, hvorefter man lod ringe sammen paa ny „og med Bøn og Lovsang fuldendte den afbrudte Gudstjeneste i Kirken tillige med 3de Børns Daab og Communionen". „Denne Hændelse", tilføjer Kapellanen, „gav mig Anledning til at tage min næste Fredags Text af Lucas 12,49".

Morten Kullerup havde i øvrigt digteriske Evner, og i de 7 Aar han forrettede Embedet for Sognepræsten, „som han selv stædse befandtes uduelig til, den der i al den heele Tiid kun meget lidet var oven Senge", indførte han gentagne Gange lange Digte i Kingos Stil i Kirkebogen.

Største Delen af den Periode, hvori vi lærer den gamle Kirke at kende gennem Kirkebøger og Kirkeregnskaber, var Ortodoksiens, Rettroenhedens, Tid i den danske Kirke. Præsterne saa det som en Hovedopgave at arbejde for den rene lutherske Lære og udrydde de Rester af „Papisme" og middelalderlig Overtro, som endnu kunde findes i Befolkningen. 1722 indfører Pastor Lucoppidan i Kirkebogen, at han Palmesøndag har „aflyst" en Række gamle „Bønner". „Dom. Palmarum aflyste jeg paa Prædikestolen 6 galne Bønner, som jeg fandt her at være brugelige i Menigheden hos mange gamle og unge, og lyder disse sex gammeldags, daarlige Bønner saaledes:

1. Der staaer et Træ i Paradis, Toppen op til Himmerig, saa mange smaa Grene, som der er paa, saa mange Guds Engle for mig staae, toe ved min Veg, toe ved min Leg, toe ved mit Hoved, toe ved mine Arme, toe ved mine Hænder, toe ved mine Fødder. I Navn Gud Fader, i Navn Guds Søn, i Navn Gud den hellige Aand. Amen.

2. Jesus gich i sin Urtegaard, hand svedte mange modig Taar,

saa paa sine fem Saar, de stod ham alle aabne for, da haste saa mandelig saa mange til Himmerig, thi Himmeriges Glæde varrer ævindeligt. I hvem som læser denne Bøn tre Gange Afften og Morgen, hand skal aldrig smage Døden eller Helvedes Pine for os ævindeligt. Amen.

3. Jesus gik ud i sin Urtegaard, han swedis Vand og blodige Taar, hand saa de hellige fem Saar, hand saa Loven for sig staae. Steds aandelig, strid mandelig, Døden er uendelig, Glæden er ævindeligt. Hvem som løs (læser) denne Bøn Afften og Morgen, hand skal aldrig smage Døden eller Guds Vrede. Amen.

4. Her gaar et Baand om dette Huus, Jesus er her inde, hvem bandt det Baand, det gjorde Jesus med sin høyre Haand, hvem sang den Psalme, det gjorde Jomfru Maria med Bogen i sin Haand, Jesus paa sine Knæ. Hvo denne Bøn vil læse tre Gange hver Aften og hver Morgen af fast Mund og Hiertens Grund, den skal aldrig smage Helvedes Glød, Guds Ord det er. Amen.

5. Der staaer et Træ i Paradiis, Toppen op i Himmerig, saa mange smaa Grene, som der er paa, saa mange Guds Engle skal for min Seng staae: toe vid Enden af mit Hoved, tre vid hver af mine Fødder, toe mig dekke, toe mig veche, tre mig Veyen vise til Himmeriges Glæde i Paradiset. Amen.

6. Jesus staaed op (af) sin velsignede Grav, hans Næse var blaa, hans Mund var kaald, og aabne vare hans fem Saar, Jesus gik til Senge, hafde Bog i Hænde, Jomfru Maria tender op Lys, her er vor Herre Jesus i dette Huus Guds Ord. Amen."

Naar „Aflysningen“ fandt Sted en Palmesøndag, er det næppe tilfældigt, idet Søndagen før Jul og Paaske fra gammel Tid var „Bandsdage“, hvor de bandsattes Navne blev nævnt.

1697 beretter Sognepræsten, at der Palmesøndag var 9 communicantes (Altergæster), som var de første, „som i Mands Minde paa den Søndag, som det superstiteuse (overtroiske) Folck holder for en Bandssøndag, har vildet ladet sig i sin Saligheds Sag betiene og gaee til Alters“.

Præsterne fremtræder hyppigt i Kilderne som stridbare og ret-haveriske. Det kan dog i nogen Grad undskyldes ved, at de befandt sig i en udsat Stilling. Da Kirkerne paa Als og Ærø hørte direkte under Kongen, stod Præsterne som Kongens Repræsentanter, mens Menigheden var Hertugens Undersaatter og Byens Øvrighed hans Embedsmænd. Der herskede i lange Tider et spændt Forhold mellem Præsterne og Øvrigheden, blandt andet angaaende Retten til at udleje Kirkestolene. Biskop Kingo beretter 1683,¹⁹⁾ at under hans Visitation i Kirken Magistraten der i Byen „deres Sjælesørger udi Guds Hus og Guds Alter med stor Uvilje og Uhøflighed beegnede, som ingen retsindig kunde andet end have stor Afsky dertil“, og han udtalte sin Anerkendelse af, at Hertugen under sit Ophold paa Øen har ladet Menigheden alvorlig tilholde „til Fred, Enighed og Ærbødighed mod deres Sjælesørger“.

Selv om disse og andre Forhold har kunnet give Mislyde, og selv om Kirken af Ydre og Indre var fattig og ringe, har der dog utvivlsomt kunnet være festligt og stemningsfuldt under de lave Hvelvinger i den tæt fyldte Kirke, ikke mindst ved de store Højtider. Ved Pinsetid var Kirken smykket med Mjødurter og Maj, som er en fast Udgift i Kirkeregnskaberne. Et Højdepunkt i Kirkens Historie var det, da Frederik V, efter at den glücksborgske Del af Ærø var gaaet over til den danske Konge, besøgte Byen og med sit Følge af høje Embedsmænd overværede Gudstjenesten St. Hans Dag 1750. Kongen selv stod med Kammerjunker Brockenhuus som Stedfortræder Fadder til et Barn, som fik Navnet Frederik.

Ærøskøbings Overgang til Kongen 1750 banede Vej for den i høj Grad tiltrængte Fornyelse af Kirken.²⁰⁾ Kongens Besøg i Kirken har vel ogsaa kunnet være fremmende for Sagen. Det var dog de lokale kongelige Embedsmænd, som tog Initiativet. 18. Nov. 1753 indsendte Provst Dresing i Tranderup, Amtsforvalter og Kirkeinspektør Ambders i Nordborg og Amtmanden Teufel von Pirkensee i Nordborg et Andragende til Kongen, hvori de erklærede, at de med megen Bekymring havde set, at den hans Majestæt til-

hørende Kirke i Ærøskøbing var „udi en yderlig forfalden Tilstand, deels effterdie samme Kircke haver kun faae Midler til sin Vedligeholdelse, og deels, at Bygningen i sig selv fra første Tiid har været af meget ringe Beskaffenhed, saa at fast ald Reparations Bekostning intet har kundet forslaae og plat til Unytte været anvendt. Men da Meenigheden nu er færdige at forlade dend offentlige Gudstjeneste i samme deres eniste Kircke af Frygt den gandske skulle nedfalde og ihjelslaae dem, hvorover de samptlig tilligemed Præsterne og Magistraten nogle Gange have besværgt sig, og vi selv have befunden, at her visselig er Fare paa Færde, saa have vi funden os pligtige allerunderdanigst at andrage denne Sag for Deres kongel. Majestet, paa det vi tillige maatte befrie vores Samvittigheder fra Ansvar baade for Gud, Deres Majestet og saa mange Sjæle, om nogen Ulycke effterdags skulle indtreffe, som Gud saa naadelig hidindtil har afværget“. Et optaget Syn over Kirken havde vist, at Kirken ikke mere „var at hjælpe med nogen Reparation, men dend høyeste Nødvendighed udfordrer, at dend straks til Grunde vil nedtages“, men da Opførelsen af en ny Kirke vilde koste 10 à 12.000 Rdlr., og Kirken kun havde en Kapital af 800 Rdlr., androg de Kongen om, at han vilde forunde Kirken et Lotteri og bevilge en almindelig Kollekt af Riget, „hvortil formodentlig alle retsindige Undersaatter skulle findes gaumilde for at temoignere deres allerunderdanigste Glæde, at denne Bye med det gandske Land (Ærø) er kommen igien under Deres kongelig Majestets allerpriiseligste Regiering.“ Andragendet var bilagt med en Synsforretning af to Muremestre og to Tømmermestre dat. 10. Okt. 1753. De erklærede, at „Kirken overalt var gandske forfalden, Muuren paa den norder Side er overalt revnet tillige med alle Gevelter (Hvælvinger), som det ikke efter voris Skiønsomhed nogen kunde giøre Reparation derpaa, ligeledis Tornet, som er opsat af Tømmer med een halv Steen uden og inden for Tømmeret opmuuret, som nu Tømmeret er een Deel deraf forfuulet (raaddent), ligeledes Spiren derpaa er af samme Beskaffenhed, ligeledes efter voris Skiønsomhed er der

stor Fare derved, at der kunde ikke blive holdt Gudstjeniste derudi“.

Sagen blev hurtigt fremmet. Allerede 11. Jan. 1754 bevilgedes en Kollekt overalt i Danmark. Den indbragte en Sum af 3389 Rdlr. 4 M. 8 Sk. Da dette Beløb langt fra var tilstrækkeligt, blev Kollekten det flg. Aar udvidet ogsaa til Norge og Hertugdømmerne. Imidlertid var Arbejdet med Nedbrydningen af den gamle Kirke og Opbyggelsen af den nye blevet udbudt til Licitation paa Raadhuset i Ærøskøbing 25. Sept. 1754 og blevet tilslaaet nogle Interessenter i Ærøskøbing. Man havde oprindelig tænkt sig, at Borgerne selv skulde paatage sig Tilførslen af Materialier, men Magistraten erklærede, at en saadan Ordning vilde være ruinerende for Byen, og tilbød i Stedet at betale 1.000 Rdlr. Da Interessenternes Krav for selv at overtage Tilførslerne var for store, valgte Regeringen at overdrage hele Arbejdet til to anerkendte Haandværksmestre, Murermester Rasmus Simonsen fra Faaborg, som havde Tilsyn med Kirkerne paa Ærø og ogsaa havde bygget Marstal Kirke, og Tømremester Johan Paul Seiffert fra Nordborg, som havde haft Arbejde med de kongelige Slotte og Herregaarde. De erklærede sig villige til at udføre Arbejdet for 10.750 Rdlr., 200 Rdlr. mindre end Interessenternes Tilbud. Kort efter tog man fat paa Nedrivningen af Kirken, og 3. Marts 1756²¹) begyndte man at lægge Grunden til den nye, anselige Kirke, som i Løbet af de følgende 2 Aar rejste sig paa den gamles Plads.

Samtidig med, at man indberettede Resultatet af Licitationen i Ærøskøbing, nævnte man, at Orgelværket, Prædikestolen, Alteret, samtlige „Maalninger“ og „en ved Kirken behøvende store Klokke“ ikke var indbefattet i Licitations-Konditionerne, men maatte „à parte besørges“ og vilde kræve 2 à 3000 Rdlr. De Beløb, som kom til at staa til Raadighed af de indsamlede Midler, har dog ikke tilladt Ekstravagancer af nogen Art, og de Forbedringer af Inventaret, som man fandt paakrævet, maatte Kirken selv lade udføre i al Beskedenhed.

Ifølge Kirkeregnskaberne fik Tømmermesteren Johan Paul Seif-

fert 80 Rdlr. for Opbygningen af et nyt Alter. Den gamle Altertavle blev samtidig delvis fornyet. Af Omtalen af den i Regnskaberne faar man som tidligere omtalt for første Gang nogle Oplysninger, som tillader Slutninger om dens Udseende. Man akkorde-rede med Maleren E. J. Hegerstedt i Sønderborg om at male et „Skilderie“ for 30 Rdlr. Han kom selv til Ærøskøbing „for at efterse det Stykke, som skulde sidde paa Altertavlen og af samme forfærdiges“, hvorfor der udbetaltes ham 4 Rdlr. Blandt de Poster, som Snedkeren Erich Sederberg opfører i sit Regnskab 20. Okt. 1758, nævnes „en Blind Ramme omkring Skilderiet i Alteret“ (Notitsen er overstreget), endvidere „forbrugt 100 Søm, som til Apostlene og andet at fastgiøre Behov gjordes“, og i et Regnskab dat. 18. Dec. 1758 opføres „12 Apostler paaslagen med Fod under og beklædt med Bagstykker 12 M.“ Hvorledes man end efter disse Antydninger vil tænke sig Apostlene anbragt i den nye Kirke, kan der vel næppe være Tvivl om, at de har smykket Sidefløjene paa en trefløjet Altertavle i den gamle Kirke. Formodentlig har Hegerstedts Billede skullet erstatte Midterpartiet af Altertavlen og Apostlene været anbragt paa Siderne af dette. Først i 1842²²⁾ afløstes Altertavlen af den nuværende med et Maleri af en Akademielev Zehngraf, som har leveret Altertavler til en Række andre Kirker, bl. a. ogsaa til Marstal Kirke. Hele det gamle Alter samt Altertavle blev nedrevet, „da samme ikke kunde anvendes ved en til Nutidens Smag og det nye Billede passende Forandring“, og der bevilgedes yderligere 100 Rdlr. til Udsmykning af Indfatningen af den samme Maler. Snedkerarbejdet udførtes af de stedlige Snedkere Jervelund og Møller. Samtidig med at Bevillingen til det nye Alterbillede blev givet, blev det indskærpet, at det „tilstedeværende Alterbillede skulde nedtages under Tilsyn af en kunstforstandig og derefter hensættes i Forvaring indtil videre paa et sikkert Sted“. Det nævnes ingensteds, hvad Hegerstedts Alterbillede forestillede, og der synes ikke at være nogen Tradition om, hvad der er blevet af det. Mest nærliggende var det at formode, at det er blevet ophængt i Kirken, og da der i

Kirken foruden de to omtalte af Kristus paa Korset og Gravlægningen endnu er et tredie Maleri med Nedtagelsen af Korset,²³⁾ er det maaske dette, som er Hegerstedts gamle Alterbillede. Apostlene synes derimod at være sporløst forsvundne.

Foruden Altertavlen – i moderniseret Skikkelse – overførtes Døbefonten – „efter Accordt for Daaben til Arbeidsløn 15 M.“ hedder en Post i Regnskabsbilagene – og Prædikestolen. Derimod fik Kirken nye Skriftestole, „Bigte Stoele“. Ogsaa det gamle Orgel blev overført. Først 1764 fik Kirken et nyt Orgel, som betaltes af de ærøske Kirker. „Billedhugger Lacuret“²⁴⁾ fik 1767 50 Rdlr. for „2de ziirlige Flügler ved Orgel Værket og det kongl. Vaaben at sætte paa Rondelen i moderne Bildhuggerarbeid“ og Maleren Bohn Johansen 8 Rdlr. for at male samme. Den nævnte Prydelse med det danske Vaaben er nu opsat i Vaabenhuset. De to Malerier af Hyvadt overførtes ligeledes. Det maa antages at være dem, der hentydes til, naar det i Regnskabet for den nye Kirke nævnes, at Snedkeren fik 11 Sk. for „Crucifix og Skilderie at ophænge“.

I de Aar, der gik, mens den gamle Kirke blev nedbrudt og den nye Kirke var under Opførelse, holdtes Gudstjenesterne i Raadhuset, som var beliggende paa Torvet. Kirkeregnskaberne anfører en Udgift til Entreprenør Seiffert paa 29 Rdlr. „for Prædikestolen paa Raadstuen til dens Konservation og Brug at opsætte samt nogle Bænke at opslaa“ samt for en „Stellage at hænge Klokkerne udi, at de ej skulle blive beskadigede“. Pladsen i Raadstuen har dog været alt for lille til at rumme Menigheden, og man har utvivlsomt med Længsel set hen til det Tidspunkt, da den nye Kirke kunde tages i Brug.

Indvielsen af Kirken, hvorom man kun har Efterretning i en Dagbog ført af H. P. Weber i Ærøskøbing, fandt Sted Fredagen d. 11. August 1758 og foretoges af Biskop Ramus, som i sin Tale gik ud fra de smukke Ord i 2. Krøn. 7, 15–16: Saa skulle nu mine Øjne være aabnede og mine Øren give Agt paa den Bøn, som sker paa dette Sted. Saa haver jeg nu udvalgt og helliget dette Hus, at mit

Navn skal være der indtil evig Tid, og mine Øjne og mit Hjerte skulle være der alle Dage. Derefter prædikede Provst Dresing over 1. Kongernes Bog Kap. 9. V. 1. og flg., som ligesom Biskoppens Tekst angaar Indvielsen af Salomons Tempel og handler om Herrens Løfter til Salomon, hvis han holder hans Bud og hans Advarsler, hvis han og Folket vender sig fra ham.

NOTER

1) Kirkeregnskaberne opbevares dels i Landsarkivet i Odense, dels i Rigsarkivet. *Landsark.* Ærø Kirkeinspektions Arkiv: Ærøskøbing Kirkes Regnskabsbog („Kirkebog“) 1597–1691, 1691–1725, 1725–41, 1741–1823 4 Bd. Hertil Genpart „i Sognepræstens Giemme“ 1691–1733 1 Bd. Endvidere Als og Ærø Kirkers Regnskabsbog 1616–55 1 Bd. Samtlige ærøske Kirkers Regnskaber 1754–62 1 Pk. Fyns Stiftsøvrigheds Arkiv: Ærø Kirkers Regnskaber 1713–76 2 Pkr. *Rigsark.* Rentekammerets rev. Regnskaber: Nyborg Provstis Regnskaber 1663–74 2 Pkr. – 2) Se bl. a. P. Købke, *De danske Kirkebygninger* (2. Udg. 1908) og M. Mackeprang, *Vore Landsbykirker* (1920). – 3) M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte* (1942). – 4) *Fynske Aarbøger* 1957 S. 269 ff. – 5) Om de nordtyske Byer se bl. a. M. Wehrmann, *Geschichte von Pommern I.* (1904) og F. Meurer, *Der mittelalterliche Stadtgrundriss im nördlichen Deutschland* (1915) samt Hugo Matthiessen, *Torv og Hærstræde* (1922). – 6) *Danmark Adels Aarvog* 1892 S. 105, *Dansk biografisk Leksikon XI* S. 477 samt ndf. S. 388 ff. – 7) Et Brudstykke af et Billedskærerarbejde: Kristus paa Korset i Billedhugger Hammerichs Samlinger i Ærøskøbing kan muligvis stamme derfra. – 8) *Heimatsblätter aus Nordschleswig* 1936 S. 206. – 9) *Rigsark. Glücksborg G 94 IV.* – 10) F. Uldall, *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker* (1906). En Aftegning af Indskriften findes i Hübertz, *Beskrivelse over Ærø* (1834) Tab. II. – 11) Det er vanskeligt at forlige det her opgivne Maal 17 Alen med Maalene paa Grundplanen. Muligvis er det Fejl for 7 Alen. – 12) *Rigsark. Indkomne Breve til Danske Kancelli 20/11. 1635.* – 13) *Kgl. Bibl. Kall 377 4° II f. 115 r.* – 14) *Rigsark. Glücksborg G 94 IV.* – 15) F. Grundlach, *Das Album der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel* (1915) S. 55. – 16) *Landsark. i Odense, Rise Kirkeregnskab 1691–1741.* – 17) Ifølge Danske Lov havde Præster og Kirkeværger, som døde i Embedet, Ret til fri Begravelse i Kirken, hvad der kan have bevirket, at man ogsaa gav Rektorerne, som regnedes til Gejstligheden, denne Ret. – 18) Stenen er nu i 2 Stykker. Det ene Stykke er fundet ved en Gaard uden for Ærøskøbing, det andet Stykke fandt Hans Petersen i en Have i Ærøskøbing, efter hvad han fortæller, efter at han om Natten i Drømme havde set den der. – 19) *Rigsark. Glücksborg G 94 IV.* – 20) Akterne vedr. Bygningen af den nye Kirke findes i *Rigsark., Danske Kanc. Miss. 1754 Nr. 3 og 1755 Nr. 11 og 43 med Bilag.* – 21) Datoen er anført i H. P. Webers *Dagbog*. *Dagbogen* er af Købmand Bertel Weber,

København, 1960 skænket til Rigsark. – ²²) Om Anskaffelsen af den nye Altertavle se *Rigsark.* Tyske Rentek. Resolutionsprotokol 391/1841, Danske Kanc. 1. Dep. Brevbog 1841 5356 og do. Journ. Q 2545. *Landsark. i Aabenraa.* Als-Ærø Bispearkiv. Kopibog 1842 ff. *Landsark. i Odense.* Ærø Kirkeinspektions Regnskab 1842. – ²³) I en Inventariefortegn. 1820 (*Ærø Kerkeregnskaber 1819–50, Landsark. Odense*) nævnes endnu kun "to Malerier i Choret". – ²⁴) Webers Dagbog skriver Navnet Monsr. Laquore. Der er formodentlig Tale om Maleren H. F. la Croix, d. 1783 i Kolding, som i sine senere Aar skal have ernæret sig som omrejsende Kunstner (*Weilbachs Kunstnerleksikon II S. 207*). Ifølge Webers Dagbog blev ogsaa Altertavlen af samme Kunstner „mahled, forgylt og prydet net". – Forskellige Spørgsmaal vedrørende den gamle Kirke har jeg haft Lejlighed til at drøfte med Redaktør ved Kirkeværket Dr. Erik Moltke, Musæumsinspektør H. Stiesdal samt Licentiat S. H. Poulsen, hvorfor jeg hermed bringer dem min bedste Tak.

Anm.: Under et Ophold paa Ærø Oktober 1960 har jeg haft Lejlighed til at undersøge de Side 270, jf. Note 18, omtalte Brudstykker af en Sten med indhugget Malteserkors hos Sten- og Billedhugger Hans Petersen. Som ogsaa Hr. Petersen formoder, er der næppe Tale om en Gravsten, men om en Tympanon, en foroven afrundet Stenplade (1,80 m lang), som har været anbragt over en af Indgangsdørene i den gamle Kirke. Det er saaledes øjensynlig den sidste Rest af den gamle Kirkebygning.